

Csoportkohéziók és széttartó narratívák

Egy társadalomrajz a két világháború közti sárospataki diákságról

A huszadik századi sárospataki diákvilágról eddig jobbra olyan visszaemlékezésekből, memoárokból formálhattunk képet, ahol a műfaji jellegből adódóan elsősorban a személyes életút fókuszából, utólagosan kaptunk rálátást az iskola mindennapjaira. Ennek tükrében különösen szerencsésnek mondható, hogy a negyvenes évek elején pedagógiai dolgozatként több diák is feldolgozta a kérdést. Esetükben a kézenfekvő belső jelleg még reflektálatlanul jelen idejű (ellentétben a több évtizedes perspektívából, sok minden által terhelt visszaemlékezésekkel), ugyanakkor a megismerésnek a saját tapasztalaton túli lehetőségeit is igyekeztek felhasználni (levéltári források, statisztikák, „interjúk” által). Az alábbiakban egy ilyen dolgozatot igyekszem tematizálni és értelmezni. Vállalkozásom nem példa nélküli a társadalomtörténeti kutatásokban, hiszen Gyáni Gábor nemrég Pécs polgári és középosztályi világaról egyetlen személyi tudaton keresztül rajzolt újszerű képet.¹

Az 1941-ben készült pedagógiai dolgozat szerzője Kováts Árpád másodéves teológushallgató, faluszeminarista,² aki a diákság szociográfiáját vetette papírra.³ Kováts hatvan oldalas munkája külön tárgyalta a különböző struktúráképző tényezők (osztály, „gárda”,⁴ származás) szerepét és elsősorban a gimnazistákra koncentrált. A pataki diákok társadalmi beágyazottsága kapcsán leszögezte, hogy bár „régén Patak a szegények iskolája volt, (...) mióta az Angol Internátus megépült, jelentős a felsőbb társadalmi rétegekből származó diákok száma”, majd rámutatott, hogy az angolosok jelentősége számarányukat is felülmúlta.⁵ A közölt kimutatás alapján a gimnázium majd egytizede (8%) a felső rétegekből került ki, jóval több, mint a fele (63%) a középosztályból, valamivel kevesebb, mint egyharmad része (29%) pedig az alsó néposztályból.⁶ A szerző vélekedése szerint a diáktársadalom osztályok és internátusok szerint tagolódott, többnyire a társadalmi státusz függvényében (hiszen az egyes internátusok költségei igen változóak voltak). A felső osztály és a középosztály egy része az Angol Internátusban helyezkedett el, a középosztály más része a Humán, a Teológiai és a Kisinternátusban, valamint a gárdák egy részében, az alsó osztály pedig többnyire a Kisinternátusban és gárdákban.

Kováts a csoportkohéziós tényezők közül a szálláskörképet megelőzően az osztályt vette górcső alá és mutatott rá az életkor alapján meghatározott, szigorú hierarchiára a kollégiumon belül. Bár az osztály nem bizonyult primer csoportszervező erőnek, a korszellemhez igazodó szegregációs övezetnek annál inkább tekinthető a szerző szerint: „csak

1 Gyáni Gábor (2010) A magyar polgári elitek értékrendszere és regionális változatai. *Tér és Társadalom*, No. 2. pp. 5–16.

2 Az igen jelentős társadalomfeltáró munkát végző faluszeminárium 1931 és 1951 között működött Sárospatakon, Újszászy Kálmán professzor vezetésével. Lásd: Orosz István (2004) A debreceni és a sárospataki falukutatás. *Zempléni Múzsza*, No. 2. pp. 14–22.

3 Kováts Árpád (1941) *Adalékok a pataki diák társadalomrajzához*. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Adattár, Faluszemináriumi Kéziratok, 1051. Sárospatak. Az alábbiakban minden hivatkozás nélküli idézetnek ez a forrása.

4 Gárdáknak nevezték a városban, magánházaknál lakó diákok csapatát.

5 Az 1931-ben átadott intézmény a honi elitek angolszász világ felé való tájékozódását szolgálta. Részletesebben lásd: Kézi Erzsébet (2004) *Egy megvalósult klebelsbergi koncepció: a sárospataki Angol Internátus*. Eötvös, Budapest.

6 A középrétegek túlsúlyát a szakirodalom is megerősíti. Barcza József (1981) A Kollégium története 1919 után. In: *A Sárospataki Református Kollégium: tanulmányok alapításának 450. évfordulójára*. (eds) Tiszáninneni Református Egyházkerület Elnöksége, Református Zsinati Iroda, Budapest, p. 256

a zsidókat különíti el az osztály, ezek rendszerint külön padban is ülnek. Egy osztályban nincs is több négy zsidónál, összesen van a gimnáziumban 33” – tette hozzá, majd később mindezt a városra vetítve, a pataki társadalmon kívül elhelyezkedő zsidóságról értekezett.⁷ Bár Újszászy Kálmán visszaemlékezéseiben kifejezetten hangsúlyozta ennek ellenkezőjét,⁸ Kováts egy évfolyamtársa szerint az antiszemita korhangulat nem hagyta érintetlenül a teológusokat sem.⁹

Fontos hangsúlyozni, hogy a diákság zöme nem volt őshonos sárospataki a korszakban. A kisszámú helybéliek unalmasabbnak tartott életéről nem is ejt sok szót Kováts: „kisebbségnek érzik magukat, tudatosan olvadnak be a szüleiktől távollakók életébe” – figyelmeztet erre a sajátos asszimilációra. A pataki származású ifjak számának drasztikus csökkenését jelzi, hogy míg az 1921/22-es tanévben a diákok 40%-a volt helybéli, ez a szám 1940/41-re 13%-ra adadt.¹⁰ A dolgozat szerint (1940-ben) „a diákok fele lakik a különböző internátusokban és a gárdákban lakókkal együtt a szüleiktől távollévők a diákság háromnegyedét teszik ki”. Mindez számszerűsítve azt jelentette, hogy „az 550 növendék közül csak 80 helybéli (...) 42 olyan növendék van, aki vonattal, vagy kisvonattal jár be a környékről naponta, 428 növendék lakik távol a szüleitől, akik közül internátusokban 277 és gárdákban pedig 151 növendék lakik.”¹¹

1. táblázat: Az internátusokban lakó 277 diák megoszlása (1939/40).

Teológiai Internátus	39 diák	Kisinternátus	64 diák
Angol Internátus	96 diák	Gortvay Internátus	19 diák
Humán Internátus	47 diák	Rác ház	12 diák

Forrás: Kováts Árpád (1941) *Adalékok a pataki diák társadalomrajzához...*, SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 1051. p. 11.

Az adatok ismertetése után mutatta be a szerző egyenként a különböző szálláshelyeket,¹² elsőként a Teológiai Internátust. „A diákok itt vannak a legkedvezőbb helyzetben (...) az internátus szobáinak nagy részében egy-egy teológus felügyelete alatt lakik három diák” – ami azt is jelentette, hogy a felügyelő törödni tudott a fiúkkal, gyakran tanította is őket.

7 Mindezt megerősíteni látszik a volt pataki diák Képes Géza verse is: „Volt egy ügyvéd, Binét Menyhért – / angol költők jelesebbjét/ fordította, meg is jelent, /na, nem Pesten, de idelent./ Hozzá mentem, könyveket adott, /tiltottakat s a »Nyugat-ot«; vele beszélgetni jó volt,/ de nem volt szokás – zsidó volt”. Képes Géza (1989) *Binét Menyhért*. In: Képes Géza, *A pataki diák*. Kozmosz, Bp., p. 60.

8 „Egyre vigyáztak itt Patakon, hogy jobbratolódás ne legyen. Egyetlenegy fiú lett volna, akinek érzelme volt ez irányban, de attól tartózkodtak, de ez a városra is jellemző volt.” Huszár Tibor beszélgetése Újszászy Kálmánnal (1996). „A szociográfiai szemlélettel el lehet jutni a legmesszebb, csak a csúcsra nem!” In: Balassa Iván, Kováts Dániel, Szentimrei Mihály (eds) *Újszászy Kálmán emlékkönyv*. Szabad Tér, Budapest–Sárospatak, p. 44.

9 Többek között (a harmadik zsidótörvény elfogadásának idején) kijelentette, hogy „a zsidóságot általában nagy veszedelemnek tartják a magyarságra nézve és szigorúbb intézkedéseket sürgetnek ellene”. Meglátása szerint „a radikális iránytól az enyhébbekig több árnyalat” mutatkozott e kérdésben. Lipkovits József (1941) *Adalékok a pataki diák nemzeti rajzához*. SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 1050. Sárospatak, pp. 18–19.

10 Barcza (1981) *A Kollégium története 1919 után...* i. m., p. 256.

11 Barcza szerint 1940/41-ben a gimnázium nyilvános tanulóinak már 76,4%-a lakott internátusban, amit a (folyamatos építkezések következtében) elnéptelenedő városi diáktanyák és a helyi tanulók egyre apadó száma is jelez. Barcza (1981) *A Kollégium története 1919 után...* i. m., p. 257. Mindez természetesen az internátusok diáktársadalmi szerepének emelkedését is jelentette.

12 A legnehezebb sorsa egyébként a (szállás nélküli) vidékről bejáróknak volt, hiszen a diákéletbe csak az iskolai idő alatt tudtak bekapcsolódni. Sárospatakon ezen kívül csupán az állomás várótermében töltöttek el hosszabb időt és életüket télen a rossz vonatközlekedés is keserítette.

Az internátusok közti átjárás megengedett volt; a teológusok különösen a Kisinternátussal voltak szorosabb összeköttetésben (amelyet közös kirándulások és futballcsapat is erősített). Többnyire a vidéki intelligenciához tartozó családok gyermekei laktak a lelkészeknél, ahol a sok jelentkezőből könnyen ki lehetett „választani a jó tanuló és jobb családokból származó gyermekeket” [kiemelés tőlem: B.Á.]

Az igazán „jó családokból” származók azonban mégsem ide, hanem az Angol Internátusba kerültek. Kováts szerint annak ellenére, hogy ezek „a fiúk erősen elkülönülnek másoktól, mélyebb barátság nem kapcsolja őket egybe, együttlétük inkább osztálytársi, vagy lakótársi viszony (...) A növendékek az internátusból csak engedéllyel távozhatnak, és így nem keveredhetnek bele más internátusok életébe (...) az angol internátus elzárkózik a többiekől” – tette hozzá (talán némiképp irigykedve is) Kováts, az intézmény elitista jellegét hangsúlyozva. Az elzárkózás egyik oka lehetett, hogy az angolosok nagy része Pestről járt be, „s egy vidéki fiúnak nehéz a pesti fiú gondolkozását megérteni és viszont”. Mindazonáltal, az idő múlásával közeledtek egymáshoz a diákok, „úgy mondják a többiek, hogy megnevelik az angolos fiúkat”. Az alapvető ellentétek azonban vélhetően nem tudtak teljes mértékben feloldódni az alma mater falai között, sőt, az iskola bizonyos hatalmi struktúrái is diszkriminálták a szegényebb növendékeket. A szerző szerint ugyanis „a leggyakrabban osztogatott büntetés a kedvezmények elvétele s ez alól mentesek a teljes díjat fizető, sőt az Angol Internátusban tekintélyes összegeket kiadó szülők gyermekei”.

Érdemes ezeket a gondolatokat összevetni egy „angolos” visszaemlékezésével. A különböző időkben, különböző módon megfogalmazódott narratívák sokrétűségére vet ugyanis fényt Tornallyay Zoltán, aki szerint a pataki oktatás „abszolút demokratikus volt. A tanulási teljesítmény és nem a származás számított. Az osztályteremben nem volt különbség az Angol Internátus vagy a szegény diákokat befogadó internátusok diákjai között”.¹³ Hogy ez a tradicionális „Patak imágóhoz” jól illeszkedő vallomás homlokegyenest más mond a kollégium életéről, nem feltétlenül zárja ki bármelyik tudósításunk őszinteségét. Azt azonban nagyon jól illusztrálják, hogy mennyire eltérőek lehetnek az ugyanarról a témakörrel, ám más perspektívából született (és nem egyidejűleg rögzített) beszámolók.

Ugyanakkor tény, hogy az „elitinternátus” karitatív intézkedésekkel is igyekezett elfogadtatni magát a diáksággal. Ennek szellemében mintegy tucatnyi jól tanuló szegény gyermeknek biztosítottak ingyen lakást és mosást. Ők voltak a Rácz-ház lakói, akik az Angol Internátus növendékei között korrepetálhattak, ebből fedezvén tápintézeti és tanítási költségeiket. „Így élt tovább az előző korszakban látott gyakorlat, amely szerint az »úrfi« mellé »tanítót« fogadtak.”¹⁴ A kedvezményezetttek élhettek az internátus nyújtotta előnyökkel, használhatták a játék- és olvasótermeket. Azonban „az érintkezésben érezhető mindig a különbség. Szóval, ha nem is mondják, de a fiúk megérik, hogy ők mások” – vélte Kováts.¹⁵

Az 1938/39-es tanév elején adták át a Humán Internátus épületét, amelyben a középosztály gyermekei foglaltak helyet, „szolid, de barátságos környezetben”, mintegy közve-

13 Idézi: Kézi (2004) *Egy megvalósult klebelsbergi...* i. m., p. 143. A szerző munkája során több egykori angol diákot is megkeresett. „Szinte mindenki kiemelte az iskola demokratikus szellemét, a különböző társadalmi környezetből jött tanulók természetes és békés együttélését.” Uo., p. 141.

14 Barcza (1981) *A Kollégium története 1919 után...* i. m., p. 248.

15 Kováts évfolyamtársa szerint a Rácz-házban élő diákok közül – kitűnő tanulmányi eredményeiknek is köszönhetően – többen meghatározó vezetői voltak a diákszervezeteknek, továbbá bevett volt körükben a külföldi (elsősorban amerikai) diákokkal való levelezés is. Major Zoltán (1941) *Adalékok a sárospataki diák művelődésrajzához*. SRKT Gy. Adattár. Fsz. Kt. 1052. Sárospatak, p. 14.

títő szerepet töltve be az angolosok és a többi szállás között. Ahogy az előbbieknél a kormányzat által támogatott, angolorientációjú elitképzés volt a cél, úgy a humánosoknál a sokat szidott, hivatalfüggetlen „történelmi középosztály” (a „dzsentri”) gazdasági nevelése volt napirenden. A pénzügyi előadásokat tartó diákoknak saját „bankjuk” volt, ahova még a tanárok is szívesen fordultak rövid lejáratú kölcsönökért, Kováts szerint azt is tervezték, hogy a gimnáziumban boltot létesítenek. A tanári felügyelet melletti próbálkozások által a rátermettek „pozitív gazdasági ismeretekre” is szert tehettek. A „humáninternátusi diákkaptár” anyagi alapjáért a diákság havonta egyszer lemondott egy moziról és ezt a megtakarítást, mint alaptókért forgatta „kölcsönök kiadásával, malachízalással és egyéb különleges módon”. A tiszta haszon nagy részét tehetségvizsgás szegény gyermekek segélyezésére fordították.¹⁶

A röviden elintézett Gortvay Internátus kis létszámú, olcsó és az alsó középosztály gyermekei által lakott „baráti közösség” volt, ám inkább a Kisinternátus – vagyis az 1930/31-es tanévben alapított „Kisinti”¹⁷ – felelt meg legjobban a diákromantikának. Elsősorban a vidéki középosztály sarjai lakták a szegényes szállást, amelyet vonzóvá tett a kevés felügyelet és a szabadabb élet lehetősége. „Itt van még a legtöbb nyoma a régi diákéletnek. Minden szobában külön kályha van, a diákok maguk fűtenek” és főznek. Kováts az önállóságból eredeztette a Kisinternátus vezető szerepét, amit jelez, hogy a diákmegmozdulásoknak is jobbára ők voltak a kezdeményezői. Hozzájuk tartozott a Gutenberg szoba, „a rossz diákok internátusa” (mivel azokat tették ide korábban, akikkel már sehol sem bírtak).

A pataki diákélet meghatározó és még a Kisinternátusnál is szabadabb tere volt az ún. gárda. „Ezek a fiúk a városban, tanári házaknál, más helyeken találunk szállást s itt vagy saját szobájuk van, vagy ketten, hárman, négyen lagnak együtt. (...) A szabadabb szelleműek igyekeznek elfoglalni a gárdákat, mert itt köti a diákokat a legkevesebb kötelék.” Noha jelentős szerepet játszott körükben az alárendeltség, Kováts példákkal illusztrálta, hogy az idegenek előtt összetartozónak mutatkoztak, az internátusiakkal szemben pedig „határozott gárdaöntudatuk” volt. A gárdák „többnyire elhanyagoltak (...) és soha sincs rend. Az ágy alatt fa, a sarokban utazókosár, a szekrény tetején limlom s az asztalon könyvek és papírok romantikus összevisszaságban”. Gyakran mentek el más gárdákat meglátogatni, így gyakori a vendég is, „mert ennivaló mindig található náluk”. Kováts megjegyezte, hogy sokan étkeztek közülük szállásadójuknál és ez a (nem olcsó) koszt jobb volt a konviktusénál. Társadalmi megmozdulásaik közül kiemelkedett a szomszédos gárdák által rendezett „diák bibliakör”.¹⁸

A tanulók életének fontos része volt a nem éppen gasztronómiai csúcstermékeket szervező konviktus,¹⁹ ahol háromszáz diák és teológus étkezett együtt, meghatározott rend

16 1935-től a második világháború végéig folyt Sárospatakon az ún. tehetségvizsgáztatás, amely által a legkínzóbb rászorulóknak internátusi ellátásban részesültek. Lásd: Harsányi István (1940) *A sárospataki tehetségkutató munka*. Kisfaludy, Sárospatak. 1943-ban az Országos Népi- és Családvédelmi Alap segítségével külön szállás is épült számukra. Szentimrei Mihály (1995) *A sárospataki Református Kollégium 20. századi virágzása, felszámolása és újraindulása*. In: Kováts Dániel (ed), *Szépséghalom 7. Tanulmányok Újszászy Kálmán tiszteletére*. Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely, pp. 189–190.

17 A Sárospataki Református Főiskola Értesítője, 1930/31, 4.

18 A visszaemlékezések a gárdák kapcsán többnyire harmonizálnak a korabeli leírásokkal. Lásd például: Rác István (1991) *A semmi partján*, Magvető, Bp., pp. 48–49.; Szabó Lajos (2000) *Utolsó szalmaszál*. Magyar Égháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség; Kazinczy Ferenc Társaság, Bp., pp. 23–24.; Csáji Pál (1951) *Életfutások (Nagyida, Sárospatak, Szepsi, Kassa)*. Bp., 1951, 10–11. SRKTGy. Adattár. Fsz. Kt. 225, 3.

19 Ebben is egyetértés mutatkozik: Szabó (2000) i. m., pp. 24–25.; Képes Géza (1989) *A pataki kollégiumban*. In: Képes Géza, i. m., pp. 55–56.

szerint. A társalgás gyakran torkollott ebéd utánra is elnyúló parázs vitává. Az ebéd végeztével kivonultak a diákok „s cigarettára gyűjtanak az előcsarnokban”. Az intézet felügyelői ekkor, vagyis leginkább ebéd után kezdtek el enni, a nőtlen tanárokkal, internátusi felügyelőkkel együtt. Kováts szerint kosztjuk lényegesebben jobb és több volt, mint a diákoké, amiért „sokan méltatlankodnak. Meg kell állapítanom, hogy ez a kétféle kosztolás nem nevel szociális gondolkozásra” – tette hozzá bátran a szerző.

Azonban nemcsak a szállásnak és az evésnek, de a betegeskedésnek is megvolt a közösségépítő ereje. A diákok maguk tartották fenn a betegsegélyező egyesületet, aminek tulajdonát képezte a diákkórház, külön épületben a járványkórházzal. Teológushallgatónk leszögezte, hogy a kórház „diáktársadalmi intézmény”, amit kor- és rangkülönbség nélkül vettek igénybe a tanulók, akik „beszélgethetnek, megismerhetik egymást s ez a legjobb módja a különbségek lecsiszolásának”. A szerző szerint ugyanakkor az egyenlők közt itt is voltak egyenlőbbek: „az angolinternátusiak kisebb lázzal is befeküdhetnek a kórházba, ott jobb ételt kapnak, kapnak tízórait és uzsonnát, s a »nénike« jobban törődik velük”.

A „diáktársadalom főbb sejtjeinek” bemutatása után „a társadalmi találkozás helyei” kerültek sorra, mindenekelőtt a közös szombati bibliaköri foglalkozások, amelyek lelkiileg is közelebbi kapcsolatba hozták a gárdák és az internátusok lakóit. Ezzel szemben a leveletképzés és a cserkészlet társadalmi szerepet nem játszott Kováts szerint, mivel előbbi osztályonként történt, így nem sokban különbözött egy testnevelési órától, utóbbiak pedig „nem tudnak érdekesek lenni, nem irigyelik őket, nem is nagyon haragszunk rájuk”. Ugyanakkor fontosnak érezte hangsúlyozni, hogy csak a jobb módúak lehettek „stramm cserkészek”, vagyis azok, akik be tudták szerezni a költséges felszerelést.²⁰

Bár sok összefüvetelt épp a tanulók szerveztek meg, Kováts szerint a diákság mégsem kapta meg „társadalmi szükségleteinek kielégítését”. Ennek okát abban látta, hogy a legtöbb helyen nem lehettek hangadók a fiatalok, rájuk inkább csak mintegy „díszletként” számítottak. A vasárnapi kirándulások és a (silánynak minősített) sportélet – ha nem is e szükségletet szolgálták – legalább a csoportos kikapcsolódás élményét lehetővé tették a diákoknak. A „kiváltságosok” (gimnáziumi leánynövendékek, fiatalabb tanárok, tisztviselők, néhány szerencsés teológus és gimnazista) egy kiránduló körben is túrázhattak Patakon, a kényelmesebbek pedig a városi mozi heti két előadását, illetve a rendszertelen színházi előadásokat látogathatták.

Tulajdonképpen a korzó „a legjobban kifejtett társadalmi érintkezési hely, s a diákoknak csak a bakákkal és a cselédlányokkal kell megosztozni rajta, egyébként teljesen az övék” – élcelődött szerzőnk nem kevés (ön)íroniával. A korzózás rituáléját kisebb csoportokban folytatták, fel-alá sétálva a Járásbíróház épülete és a konviktus között.²¹ A kollégium első-

20 Hasonlóan vallott a cserkészélet anyagi áldozatairól: Szabó (2000) i. m., p. 36. Mindezt megerősíteni látszik egy debreceni életútinterjú is: „(...) A cserkészkedésnek aztán később az lett a következménye, hogy az inghez cserkészző, tör, síp, minden nyavalya kellett. Szegény anyámnak volt éppen elég baja emiatt!” Bartha Ákos (2010) Szerkesztett, képgyűjteményes életútinterjú Sinka Györggyel. In: *Debreceni életútinterjúk. Történelemtanárok Egylete*. http://www.tte.hu/media/pdf/interjuk16-sinka_gyorgy.pdf [Letöltve: 2011.12.10] Ezek a vállalt áldozatok ugyanakkor a cserkészlet társadalmi presztízsét látszanak megerősíteni – szemben Kováts sugalmazásával.

21 A korzózás valóban a modern város társadalmi életének fontos eseménye volt. Kosárkó László kiváló (miskolci eset)tanulmányában részletesen szemlélteti, miként alakult át egy város tradicionális piaca modern városi térére, kialakítva a „korzót” (pontosabban: korzókat) és a korzózás rendjét. Kosárkó László (2007) A piac és a korzó. Társadalmi térhasználat Miskolcon az 1850-es és az 1920-as évek között. *Századvég*, No. 46. pp. 3–40. Egy debreceni emlékező is a tevékenység presztízsértékét emelte ki: „Estétként (...) ment a korzózás. Csak jártunk. Mindenki csak járt föl-le, mindenki köszönt, akit ismert. Társadalmi dolog volt Debrecenben a korzó! A Szent Anna utcától a Kossuth utcáig, a mi oldalunkon, te-

számú társadalmi tere azonban nem a korzó, hanem az iskolakert volt, amely „a kisdíák számára élmény, a nagyobbak számára felüdítő alkalom”. Délben, jó idő esetén tele volt az iskolakert „játszó, fára mászó, csatározó mendúrokkal, s a padok környékén összegyűlnek az idősebbek s megvitatják a politika eseményeit s az élet kérdéseit”. A iskolakert egyben a biztonságot is jelentette a diákságnak, mivel a két világháború közti korszakban a hatóságok tiszteletben tartották az iskolák autonómiáját.²²

A dolgozat végén Kováts néhány oldalban kitért a teológustársadalomra, amely lényegileg nem különbözött a gimnáziumétól, bár „sok közülük más városban tanult”. Itt tárgyalta a szerző – meglehetősen sematikusán – a pataki társadalmat, három réteget különítve el: a középosztályt, az iparosokat és az őstermelőket. Megítélése szerint „a diákok, mint középosztályi életre készülők természetesen a középosztályhoz tartoznak”, csak épp az nem fogadta be többségüket. A kevésbé tehetőseket lenézték ugyanis „rosszabb öltözetük és csiszolatlan modoruk (!) miatt”. Annál szívesebben vette a diákok közeledését az iparos társadalom, ahol még „jó partinak” számítottak. Egy faluszeminaristától kissé meglepő okfejtés szerint ugyanakkor a gazdatársadalommal való „találkozás teljesen alkalmoszerű s érezni lehet a diákok részéről, hogy leereszkesznek a néphez, ha ezt még oly szívesen és közvetlenül teszik is”. Hogy mégsem érezték teljesen egyedül magukat a teológusnövendékek, arról a fiatal nőtlen tisztviselők, vasúti hivatalnokok, tartalékos katonatisztek, segédlelkészek kispolgári csoportja gondoskodott, akik szorosabb kapcsolatban voltak velük.

Kováts zárógondolatai a számkivetettségnek meglehetősen sajátos gyógyírját kínálták. Eszerint nem az a megoldás, „hogy a pataki családok leereszkesznek a teológusokhoz, hanem az, hogy a teológusok megkapják azt a társadalommal való forgolódásban nélkülözhetetlen *modort*, amelynek birtokában már önként veszi a társadalom őket a maga köreibé” [kiemelés tőlem: B.Á.]. Amennyiben a társadalom alatt a szerző a pataki középosztályt értette (éspedig a dolgozat több helyütt erre utalt), úgy tehát az „úri”-ság jogosítványait igényelte a pataki faluszeminarista 1941-es dolgozatában, amit bátran nevezhetünk meglepőnek a munkakör gyakorlati és a szemináriumvezető elméleti munkásságának tükrében egyaránt.²³

A klasszikus műveltséggel felvértezett pataki diákok félszége is mutatja, hogy érdekes, komoly elemzést érdemlő kérdés lehetne a Horthy-kori műveltség(eszmény) és az „úri modor” (disszonáns) kapcsolatának kérdése – ám erre most nem vállalkozhattam.²⁴ Igyekeztem viszont (alapvetően egyetlen tanuló korabeli értékelésén keresztül) bepillantást nyújtani a pataki diákság életébe. A kirajzolódó képet, ahol lehetett, próbáltam ütköztetni máshonnan érkező szövegekkel, amelyből helyenként (pl.: *gárda*, *konviktus*) egy

hát a Csapó utca felőli oldalon.” Bartha Ákos (2010) Szerkesztett, képgyűjteményes *életútinterjú Szipál Mártonnal*. In: *Debreceni életútinterjúk...* http://www.tte.hu/media/pdf/interjuk10-szipal_marton.pdf [Letöltve: 2011.12.10]

22 Egy iskolakerti diákcsínyben végződő éjjeli mulatozás többek között épp a hatóságok jogkörének szigorú betartatását példázza, mivel a diákok innen bátran heccelhették az oda be nem mehető rendőröket. Csáji (1951) i. m., pp. 8–16. Az iskolák autonómiáját ugyanakkor jóval fajsúlyosabb esetekben is tiszteletben tartották a hatóságok, amint azt az 1928-as debreceni tüntetések, mindenekelőtt a kollégiumi „ostromzár” eseménysora is példázza. Lásd: Kerepeszki Róbert (2005) A numerus clausus 1928. évi módosításának hatása Debrecenben. *Múltunk*, No. 4. pp. 42–75, főként: p. 59.

23 Ehhez lásd: Bartha Ákos (2011) Falukutatás, falumisszió vagy falumunka? A sárospataki faluszeminárium és a két világháború közti magyar falukutatás. *Zempléni Múzsza*, No. 1. pp. 26–37. és uő. (2011) A falukutatás filozófiája. Újszász Kálmán két világháború közti eszmerendszere és a falumunka. *Hitel*, december, pp. 96–116.

24 A sárospataki diákok körvonalazták a kérdés rájuk vonatkozó aspektusait: Major (1941) i. m. és Lipkovits (1941) i. m.

egységesnek mondható tablót kaptunk, másutt (pl.: *zsidóság, Angol Internátus*) az erőfeszítések csupán a „széthúzó narratívák” demonstrálására és a kérdésfeltevések újrafogalmazásának igényére bizonyultak elegendőnek.

Bartha Ákos

A fesztivál forma szerepe a művelődésben¹

A 21. századra a fesztivál az ünnepléskultúra egyik legmeghatározóbb formája s egyben a kultúraközvetítés új tényezője lett. Az ókori és középkori ünnepektől eltérően a mai fesztiválok jellemzően nem évszázados szokásokra, hanem egyedi ötletekre épülnek, a művelődésben játszott szerepük is ennek megfelelően változatos. A kutatás során a kulturális fesztiválok társadalmi funkcióit a szocializációs folyamatokat biztosító interakciók mentén elemzem a konformitáshoz való viszony (kulturális beágyazottság) és a közösségi kapcsolódás (közösségi beágyazottság) szerint. A kutatás alanya egyfelől a 2007 áprilisa és decembere között megvalósult, az NKA Kiemelt Kulturális Események Ideiglenes Szakmai Kollégiuma által kiemelkedő jelentőségű kulturális események számára kiírt pályázati felhíváson nyertes fesztiválok szervezői (N=57, későbbiekben 2007-es kutatás), másfelől, a 2009. évi színházi fesztiválok szervezői voltak (N=9, későbbiekben 2009-es kutatás). A kutatás során kérdőíves adatfelvétel történt a szervezők körében, emellett megfigyelési naplók készültek az eseményekről.

A fesztiválok közönségnevelési koncepciói

Az alábbiakban arra keresem a választ, hogy milyen másodlagos célok és elvek mentén töltenek be a fesztiválok nonformális és informális nevelési funkciót, milyen tanulási folyamatok mennek végbe a fesztiválokon. Alapvetően kétféle tanulási folyamatot különítettem el: a fesztiválszervezők által tudatosan irányított tanulási folyamatokat és a résztvevők számára lehetséges autonóm tanulási folyamatokat (*Juhász & Simándi 2008*).²

Minden megkérdezett fesztivál igyekezett valamilyen tematikus üzenetet, rendezőelvet megfogalmazni, amit a kutatásban koncepciónak nevezünk. A fesztiválok által kitűzött célok világosabb megfogalmazásának igénye azonban nem csak hazai sajátosság (*Inkei 2005*),³ külföldön is általánosnak mondható (*Ilczuk & Kulikowska 2007*).⁴ A fesztivál-koncepciókat a szervezői kérdőív kérdéseire adott válaszok alapján főbb tartalmuk, érvrendszerük és üzenetük alapján rendeztem és eszerint az alábbi típusokat különítettem el:

A) A művészeti életet élénkítő, művészeti szakmai célokat, koncepciókat megfogalmazó fesztiválok jellemezően szakmai körnek szóló versenyek, amelyek áttekintenek egy időszakot, vagy stílust, lehetőséget adnak a művészek tapasztalatcseréjére.

B) Értékmentő-nevelési célokat megfogalmazó fesztiváloknak azokat tartom, amelyek a fesztivál részt vevőit szeretnék valamilyen módon a művelődési folyamatba bevonni, az-

¹ Részlet a *Fesztiválok mint a művelődés új formái* címmel készülő doktori dolgozathoz.

² Juhász Erika & Simándi Szilvia (2008) Autonóm tanulás és turizmus összefüggései egy kutatás tükrében. *Educatio*, No. 2. pp. 301–318.

³ Inkei Péter (2005) Assistance to arts and culture Festivals. *D'Art Topics in Arts Policy*, No. 21., Sydney: International Federation of Arts Councils and Culture Agencies.

⁴ Ilczuk D. & Kulikowska M. (2007) *Festival Jungle, Policy Desert?* Pro Cultura, Warsaw.